

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده‌ی ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی

پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه دین

بررسی دیدگاه ویلیام آلستون در خصوص
تجربه دینی
در مقام برهانی بر وجود خدا

امیر صادقی

استاد راهنما

جناب آقای دکتر آیت‌اللهی

استاد مشاور

جناب آقای دکتر پورحسن

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۲

خرداد ۱۳۸۷

۹۶۸۱۰

میز اطلاعات مدرن علمی
تعمیرات

فرم گردآوری اطلاعات پایان‌نامه‌ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بررسی دیدگاه ویلیام آلستون در خصوص تجربه دینی در مقام برهانی بر اثبات وجود خدا		
نویسنده / محقق: امیر صادقی		
مترجم: -----		
استاد راهنما: دکتر حمیدرضا آیت‌اللهی استاد مشاور: استاد داور: دکتر قاسم پورحسن / دکتر رضا اکبری		
کتابنامه: دارد		واژنامه: ندارد
نوع پایان‌نامه: بنیادی ☒ توسعه‌ای ☐ کاربردی ☐		
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد		سال تحصیلی: ۱۳۸۶-۸۷
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبائی	دانشکده: ادبیات
تعداد صفحات: ۱۵۸		گروه آموزشی: فلسفه
کلید واژه‌ها به زبان فارسی: ادراک خدا - ادراک حسی - تجربه دینی - معرفت‌شناسی اصلاح شده - مبنای‌گرایی معاصر - ویلیام آلستون - توجیه دربیادی امر / ضعیف‌تر / قوی‌تر		
کلید واژه‌های به زبان انگلیسی: Perceiving God - sense perception - religious experience - reformed epistemology - contemporary foundationalism - William Alston - prima facie / weaker / stronger justification		

چکیده

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

برای بازشناخت ایمان و اعتقاد دینی در دنیای مدرن امروز که از ناگزیرترین راه‌های مواجهه و تقابل یا گفتگو با آن است، چاره‌ای جز رجوع به بنیان‌گزاران تفکر آن نیست. این رساله کوششی در حد وسع خود را به عهده گرفته تا یکی از بنیان‌گزاران عقلانیت دینی را در دنیای متجدد، معرفی نماید. آلتون به عنوان فیلسوف دینی متدین با ارائه راه حلی بدیع کوشیده تا از آمیزش عقل و ایمان، با لحاظ وجود خدا به عنوان باور پایه، برای اعتقاد به آن توجیهی فراهم آورد که هم برای مؤمنان و هم برای غیرمؤمنان داعیه معرفت‌زایی داشته باشد.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسش‌ها و فرضیه‌ها:

کتاب اصلی آلتون با عنوان ادراک خدا به عنوان اصلی‌ترین منبع و مقالات چاپ سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ وی بیشترین ارجاعات را در این رساله به خود اختصاص می‌دهند. با توجه به آنکه آلتون در سنت معرفت‌شناسی اصلاح شده قرار دارد چارچوب کلی نظام فکری او نیز در همین نظام است و این رساله کوشیده تا در این چارچوب چگونگی گردهم آمدن عقلانیت و اعتقاد دینی را در دیدگاه آلتون محک بزند.

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها:

سعی بر آن بوده تا مبانی نظری فیلسوف مورد بحث از میان آراء او استخراج و ضمن قرار گرفتن در متن نظریات معرفت‌شناسی کاستی‌ها نقاط قوت آن روشن شود. در ادامه نیز تلاش بر آن بوده که نظریه اصلی فیلسوف که بر همین مبانی معرفت‌شناسی استوار بوده مورد بررسی نقادانه قرار گیرد.

ت. یافته‌های تحقیق:

این تحقیق با مقایسه مبانی معرفت‌شناختی آلتون و نتایج مترتب بر آنها در نظریه «ادراک خدا» این نتیجه معرفت‌شناسانه وی را به چالش می‌گیرد که با داشتن توجیهی از نوع ضعیف‌تر برای باورهای پایه، آیا به صرف اینکه محکم‌ترین معارف تجربی بشری این چنین هستند، می‌توان در ساختن یک نظام معرفتی بر حق بود یا خیر.

ث. نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

این تحقیق کار خود را با این نتیجه به پایان می‌برد که هرچند دیدگاه آلتون تا حدود زیادی پاسخ‌گویی ادعاهای خود هست اما، پرسش این است که آیا صرف داشتن یک نظام معرفت‌شناسی می‌توانیم از انتظارات وجودشناسانه صرف نظر کنیم؟ پیشنهاد ما این است که این در پراکنش قرار گرفتن وجود شناسی در نظام آلتون در تحقیقی وسیع مورد بررسی قرار گیرد.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان‌نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نمایم.

نام استاد راهنما: دکتر حمیدرضا آیت‌اللهی

سمت علمی: دانشیار گروه فلسفه

نام دانشکده: ادبیات و زبان‌های خارجی

رضا الوصلی
رئیس

برای

اطمینان بخش اضطرابم؛ مادر

نوید بخش آینده روشنم؛ پدر

سایه‌سار بخشنده محبتم؛ خواهرانم

یاری‌گر سختی‌هایم؛ راهنمایم

همراه بی‌متنم؛ مشاورم

تشکر و سپاس

نگارنده این اوراق بر خود فرض می‌داند از اساتیدی که مشفقانه وی را در مراحل تدوین و نگارش آن مرهون لطف خود نمودند تشکر نماید. بویژه از استاد ارجمند سرکار خانم دکتر نباتی که در مراحل نخستین گردآوری اطلاعات منابع ذی‌قیمت خارجی بسیار مهمی را در اختیارم گذاشتند و جناب آقای دکتر کلباسی که در مراحل پایانی نگارش با توجه به ضیق وقت، نهایت لطف را نسبت به من نمودند. از اساتید راهنما و مشاور این رساله جناب آقای دکتر آیت‌اللهی و جناب آقای دکتر پورحسن که مراحل نسبتاً طولانی جمع‌آوری اطلاعات نسبتاً پراکنده آن را با درایت و سعه صدر بر نگارنده هموار نمودند نیز کمال سپاس‌گزاری را دارم.

امیر صادقی

خرداد ماه ۱۳۷۸

چکیده:

عقلانی بودن یا نبودن باور دینی دغدغه‌ایست که همواره پیروان و یا منکران ادیان را به خود مشغول داشته‌است. آلستون به عنوان فیلسوف دینی متدین با ارائه راه حلی بدیع کوشیده تا از آمیزش عقل و ایمان، با لحاظ وجود خدا به عنوان باور پایه، برای اعتقاد به آن توجیهی فراهم آورد که هم برای مؤمنان و هم برای غیرمؤمنان داعیه معرفت‌زایی داشته باشد. وی با تبدیل پرسش وجودشناسانه از خدا به پرسشی معرفت‌شناسانه، ضمن بحثی فنی که این رساله، در حد وسع، متکفل تبیین آن شده؛ با قیاس ادراک حسی و ادراک عرفانی در پی ارائه توجیهی از نوع ضعیف‌تر در مقابل توجیه قوی‌تر برای اعتقاد به باورهای دینی است.

رساله سرانجام با طرح این پرسش کار خود را به پایان می‌رساند که: آیا در پراگماتر قرار دادن پرسش وجودشناسانه از خدا برای نظریه‌ای خداشناسانه یک نقطه قوت محسوب می‌شود یا یک نقطه ضعف؟

کلید واژه‌ها:

ادراک خدا - ادراک حسی - تجربه دینی - معرفت‌شناسی اصلاح شده - مبنایابی معاصر - ویلیام آلستون - توجیه در بای‌امر / ضعیف‌تر / قوی‌تر

فهرست مطالب

مقدمه

۱. اهمیت و ضرورت موضوع ۱
۲. سابقه و هدف رساله ۲
۳. روش تحقیق ۳
۴. صورت‌بندی فصل‌ها و بخش‌های رساله ۴

فصل اول: مبانی معرفت‌شناسی

- ۱-۱. مقدمه ۷
- ۲-۱. معرفت‌شناسی چیست؟ ۸
- ۳-۱. رابطه معرفت‌شناسی و فلسفه دین ۱۰
- ۴-۱. مبنای‌گرائی ۱۲
- ۵-۱. ادراک حسی ۱۸
- ۱-۵-۱. نظریات در مورد ماهیت ادراک حسی ۱۸
- ۲-۵-۱. نظریات در مورد چگونگی وقوع ادراک حسی ۲۰
- ۱-۲-۵-۱. واقع‌گرائی ۲۱
- ۱-۱-۲-۵-۱. واقع‌گرائی بی‌واسطه (مستقیم) ۲۱
- ۲-۱-۲-۵-۱. واقع‌گرائی باواسطه (غیرمستقیم) ۲۳

- ۲۴ ..... ۱-۲-۵-۲. ضد واقع گرایی
- ۲۴ ..... ۱-۲-۵-۱. اصالت تصور
- ۲۶ ..... ۱-۲-۲-۵-۲. اصالت پدیدار
- ۳۰ ..... ۱-۶-۷. دیدگاه معرفت‌شناختی آلتون
- ۳۰ ..... ۱-۶-۱. میناگرایی معاصر
- ۳۳ ..... ۱-۶-۲. انتقاد بروس آون بر دیدگاه آلتون
- ۳۵ ..... ۱-۶-۳. پاسخ آلتون به انتقاد آون
- ۳۶ ..... ۱-۶-۴. استدلال مرتبه دوم
- ۳۸ ..... ۱-۶-۵. جایگاه باورهای پایه در معرفت‌شناسی آلتون
- ۴۳ ..... ۱-۷-۷. نظریه ادراک حسی آلتون
- ۴۳ ..... ۱-۷-۱. درون‌گروی و برون‌گروی
- ۴۴ ..... ۱-۷-۱-۱. برون‌گروی
- ۴۴ ..... ۱-۷-۱-۲. درون‌گروی
- ۴۵ ..... ۱-۷-۱-۳. دیدگاه آلتون در مورد دو نظریه درون‌گروی و برون‌گروی
- ۴۶ ..... ۱-۷-۲. ادراک حسی از دیدگاه آلتون
- ۴۶ ..... ۱-۷-۲-۱. ماهیت ادراک حسی
- ۴۶ ..... ۱-۷-۲-۲. چگونگی وقوع ادراک حسی
- ۴۷ ..... ۱-۷-۲-۳. اعتبار ادراک حسی
- ۴۷ ..... ۱-۷-۲-۳-۱. دور معرفتی
- ۵۱ ..... ۱-۷-۲-۳-۲. اصل آسان‌باوری

۱-۷-۲-۳-۳. توجیه ضعیف و توجیه قوی ۵۵

فصل دوم: تجربه دینی

- ۱-۲. مقدمه ۵۸
- ۲-۲. ذات‌گرایی و ساخت‌گرایی ۵۹
- ۱-۲-۲. ساخت‌گرایی ۶۰
- ۱-۲-۲-۱. انتقادات وارد بر ساخت‌گرایی ۶۵
- ۲-۲-۲. ذات‌گرایی ۶۸
- ۱-۲-۲-۲. ویژگی مشترک در قالب شباهت خانوادگی ۷۰
- ۲-۲-۲-۲. انتقادات وارد بر ذات‌گرایی ۷۴
- ۳-۲. تعریف تجربه دینی ۷۶
- ۱-۳-۲. تعاریف سلبی ۷۷
- ۲-۳-۲. تعاریف ایجابی ۷۸
- ۳-۳-۲. انواع تجربه دینی ۸۳
- ۱-۳-۳-۲. تجربه دینی به مثابه احساس ۸۳
- ۱-۳-۳-۲-۱. انتقادات تجربه دینی به مثابه احساس ۸۴
- ۲-۳-۳-۲. تجربه دینی به مثابه نوعی تبیین فراطبیعی ۸۵
- ۱-۲-۳-۳-۲. انتقاد وارد بر تجربه دینی به مثابه نوعی تبیین فراطبیعی ۸۶
- ۳-۳-۳-۲. تجربه دینی به مثابه ادراک حسی ۸۶
- ۴-۲. تجربه دینی از نگاه آلتون ۸۸

- ۸۸ ..... ۱-۴-۲ تعاریف
- ۸۸ ..... ۱-۱-۴-۲ ادراک خدا
- ۸۹ ..... ۱-۱-۱-۴-۲ ادراک
- ۸۹ ..... ۲-۱-۱-۴-۲ خدا
- ۹۰ ..... ۲-۱-۴-۲ اعتقادات مورد حمایت تجربه دینی (اعتقادات M)
- ۹۱ ..... ۱-۲-۱-۴-۲ ویژگی های باروهای M
- ۹۱ ..... ۲-۴-۲ ویژگی های تجربه دینی
- ۹۱ ..... ۱-۲-۴-۲ تجربی بودن
- ۹۲ ..... ۲-۲-۴-۲ بی واسطه بودن
- ۹۲ ..... ۳-۲-۴-۲ غیر حسی بودن
- ۹۳ ..... ۴-۲-۴-۲ کانونی بودن
- ۹۴ ..... ۳-۴-۲ نمونه هایی از تجربه های عرفانی
- ۹۶ ..... ۵-۲ مقایسه ادراک عرفانی و ادراک حسی
- ۹۸ ..... ۱-۵-۲ شرایط اعتبار ادراک
- ۹۸ ..... ۱-۱-۵-۲ شرط واقعی بودن
- ۹۹ ..... ۱-۱-۱-۵-۲ رابطه اصل آسان باوری با تجربه دینی
- ۱۰۳ ..... ۲-۱-۵-۲ شرط علی
- ۱۱۰ ..... ۳-۱-۵-۲ شرط باور
- ۱۱۱ ..... ۶-۲ تفاوت های تجربه حسی و تجربه عرفانی
- ۱۱۲ ..... ۱-۶-۲ تبیین تفاوت ها

- ۱۱۲ ..... ۱-۱-۶-۲ گستره و دامنه تجربه
- ۱۱۳ ..... ۲-۱-۶-۲ تکرار و فراوانی تجربه
- ۱۱۳ ..... ۳-۱-۶-۲ در دسترس بودن و جزئیات محتوای تجربه
- ۱۱۴ ..... ۲-۶-۲ پاسخ به اشکالات ناشی از تفاوتها
- ۱۱۴ ..... ۱-۲-۶-۲ گستره دامنه و تکرار تجربه
- ۱۱۵ ..... ۲-۲-۶-۲ در دسترس بودن و جزئیات محتوای تجربه

فصل سوم: تجربه دینی؛ اثبات یا ادراک خدا؟

- ۱۱۹ ..... ۱-۳ مقدمه
- ۱۲۰ ..... ۲-۳ تجربه دینی در مقام برهانی برای وجود خدا
- ۱۲۰ ..... ۱-۲-۳ برهان از طریق تجربه دینی
- ۱۲۲ ..... ۳-۳ تجربه دینی در مقام ادراک خدا
- ۱۲۷ ..... ۱-۳-۳ پاسخ گویی به انتقادات
- ۱۳۳ ..... ۴-۳ انتقادات مبنائی بر ثمربخشی تجربه دینی
- ۱۳۳ ..... ۱-۴-۳ دیدگاه ساخت گرایانه
- ۱۳۳ ..... ۱-۱-۴-۳ انتقاد ساخت گرایان
- ۱۳۴ ..... ۲-۱-۴-۳ پاسخ انتقاد ساخت گرایانه
- ۱۳۴ ..... ۲-۴-۳ دیدگاههای طبیعت گرایانه
- ۱۳۴ ..... ۱-۲-۴-۳ انتقاد طبیعت گرایان
- ۱۳۵ ..... ۲-۲-۴-۳ پاسخ به انتقاد طبیعت گرایانه

- ۳-۴-۳. آزمون‌پذیری تجربه عرفانی ۱۳۵
- ۳-۴-۳-۱. استدلال ریچارد گیل علیه تجربه دینی ۱۳۶
- ۳-۴-۳-۲. استدلال آنتونی فلو علیه تجربه دینی ۱۳۷
- ۳-۴-۳-۳. پاسخ آلستون به مسئله آزمون‌پذیری ۱۳۷
- ۳-۴-۳-۱. شیوه‌های آزمون ادراک عرفانی ۱۳۷
- ۳-۴-۳-۲. شیوه‌های آزمون ادراک حسی ۱۳۸
- ۳-۴-۳-۳. مقایسه شیوه آزمون ادراک حسی و عرفانی ۱۳۹
- ۳-۴-۳-۴. معیار شناختاری بودن تجربه ۱۴۲
- ۳-۴-۳-۵. آیا ریشه‌های تجربی عامی برای باور وجود دارد؟ ۱۴۳
- ۴-۴-۳. کثرت‌گرایی دینی ۱۴۵
- ۳-۴-۴-۱. انتقاد بر مبنای کثرت‌گرایی دینی ۱۴۵
- ۳-۴-۴-۲. پاسخ آلستون به انتقاد بر مبنای کثرت‌ادیان ۱۴۶

خاتمه

- ارزیابی و نتیجه‌گیری ۱۵۱

منابع و مأخذ

- منابع فارسی ۱۵۴
- منابع انگلیسی ۱۵۶

۱. اهمیت و ضرورت موضوع

برای بازساخت ایمان و اعتقاد دینی در دنیای مدرن امروز که از ناگزیرترین راه‌های مواجهه و تقابل یا گفتگو با آن است، چاره‌ای جز رجوع به بنیان‌گزاران تفکر آن نیست. این رساله کوششی در حد وسع خود را به عهده گرفته تا یکی از بنیان‌گزاران عقلانیت دینی را در دنیای متجدد، معرفی نماید. اهمیت پرداختن به فرهنگی که امروز خود را به‌عنوان عمده‌ترین جریان فکری غالب می‌داند و داعیه سردمداری در سر می‌پروراند بر کسی پوشیده نیست، و به‌همین لحاظ تلاش ما بر این قرار گرفته تا یکی از تأثیرگذارترین متفکران این عصر را، که در لایه‌های زیرین تفکر بزرگترین اندیشمندان امروز حضور جدی دارد، در مهمترین مبحث وی که نتیجه تمامی تلاش‌های فلسفی پیشین او و عصاره اندیشه‌اش در آن نمود یافته، به آینه تفکر بسپاریم تا از این رهگذر پرتویی هم بر نقصان و قوت آن اندیشه افکنده شود و هم زمینه برای به آزمایش سپردن ایمان عقلانی در مواجهه با تمامی ظواهر و بواطن غربی و شرقی‌اش فراهم شود.

شکی نیست که ویلیام آلتون به‌طور خاص واجد شرایطی که برشمردیم هست. وی که جوانی بود مشغول تحصیل رشته موسیقی، در دوره جنگ دوم جهانی طی فراقتی که در ارتش نصیبش شد، به گفته خودش با خواندن رمان *لبه تیغ* اثر سامرست موام در حالی که پیش از آن هیچ واحد فلسفه‌ای را نگذرانده بود به فلسفه علاقه‌مند می‌شود و با گرایش‌های معنوی وارد این عرصه می‌گردد. به این ترتیب بدون هیچ پیش‌زمینه آکادمیک فلسفی پس از پایان جنگ وارد دوره دکترای فلسفه می‌شود. اما مهمتر از ورود او به عرصه فلسفه حضور وی در این میدان است؛ وی که سالها کرسی استادی را در دانشگاه‌های میشیگان و

سیراکوز در اختیار داشته، شاگردانی را زیر نظر خود تربیت کرده که هرکدام در شاخه‌های مختلف فلسفه از سرآمدان امروز دنیای غرب هستند. اشاره به نام فقط چند نفر از معروف‌ترین این افراد می‌تواند اهمیت بررسی افکار آلستون را کاملاً روشن سازد. در حوزه معرفت‌شناسی رابرت آئودی، که رساله دکترایش را زیر نظر آلستون گذرانده. در حوزه فلسفه دین آلون پلانتینگا که به گفته آلستون در دروه فوق لیسانس از بهترین شاگردان وی بوده. ویلیام رو که از متنفذترین فیلسوفان دین در مقابل خداپاوری محسوب می‌شود. ویلیام وین رایت و جرج مری رودی، فقط تعدادی از تأثیرگذاران فلسفه دین امروز هستند که مراحل اولیه رشد را که همانا تدوین رساله دکتری است با راهنمایی وی گذرانده‌اند. به این ترتیب می‌توان به راحتی نتیجه گرفت که معرفی افکار آلستون از چه اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اما اینکه چرا این بخش از تفکر وی را برای موضوع این رساله برگزیدیم، علاوه برآنکه نظریه ادراک خدا را می‌توان ثمره تمام فلسفه وی دانست دلایل بیرونی هم برای آن قابل ذکر است که با بررسی سابقه تحقیق در مورد آلستون روشن خواهند شد.

۲. سابقه و هدف رساله

به هر تقدیر آلستون به‌عنوان فیلسوفی که به شدت معتقد به دین خود است و سودای معقول کردن اعتقادات دینی را در سر می‌پروراند، نمونه مناسبی از توجه عقلانی به دین در دنیای متجدد امروز است که در آن یا به چوب عقل، ایمان را از زندگی روزانه کنار گذاشته‌اند یا با غلبه معنویتی شخصی عقلانیت را در مسائل درونی طرد کرده‌اند. اما متأسفانه چنانچه با ملاحظه منابع این رساله قابل فهم است به جز چند مقاله کوتاه و جسته و گریخته راجع به تفکر وی کار منسجم و جامعی انجام نشده است. لذا ما این مسئولیت را برعهده گرفتیم تا با درنظر داشتن ثمره نهایی این تفکر، که همانا ادعای عقلانی کردن باور دینی از طریق تجربه دینی است، ساختار کلی آن را از مبنا تا بنا بررسی کنیم. البته به لحاظ آنکه این کار

با این صورت در مورد اندیشه‌های آلستون کاملاً نو بوده مطمئناً از نقصان بری نیست. اما تلاش ما بر آن بود، تا هم مبانی نظریه‌ی وی که تحت عنوان ادراک خدا طرح شده و هم نتایج مترتب بر آن را تا حد امکان تبیین نمائیم.

۳. روش تحقیق

این رساله هم اصلی خود را بر این امر قرار داده تا به نحوی سودمند بررسی کند که این ادعای آلستون مبنی بر عقلانی کردن باورهای دینی بر مبنای تجربه‌ی دینی چگونه قابل تبیین است و چه انتقاداتی بر آن وارد شده و آیا توانائی پاسخ‌گویی به این انتقادات را دارد یا خیر. برای این منظور کوشیده‌ایم تا علاوه بر آنکه اصلی‌ترین اثر آلستون یعنی *ادراک خدا؛ معرفت‌شناسی تجربه‌ی دینی* را به‌عنوان مبنای نظر وی لحاظ کنیم، اما به آثار جدیدتر او که در قالب مقالات در مجموعه‌های فلسفه‌ی دین به چاپ رسیده‌اند نیز نظر داشته باشیم. لذا با کنار هم گذاردن این مقالات جدید بر مبنای *ادراک خدا* تلاش بر آن بوده تا اصالت نظریه‌ی فیلسوف حفظ شود و در ضمن نقدهای متصور و مطرحی که بر آن وارد شده با این تدبیر از به‌روزترین موضع مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۴. صورت‌بندی فصل‌ها و بخش‌های رساله

برای تأمین اهداف فوق، نوشتاری که پیش رو داریم در سه فصل طراحی شده. در فصل اول به مبانی معرفت‌شناختی نظریه‌ی آلستون خواهد پرداخت. این فصل که شامل هفت بخش اصلی است، نخست تصویری از معرفت‌شناسی و ارتباط آن با فلسفه‌ی دین ارائه خواهد شد. سپس، دیدگاه معرفت‌شناسی‌ای که به عنوان ریشه‌ی نظریه‌ی آلستون قرار دارد در قالب مبنائیکرائی توضیح داده خواهد شد. اما بخش اعظم این بخش به توضیح درباره‌ی نظریات مختلف در خصوص ادراک حسی اختصاص دارد، چراکه آلستون از

قیاس ادراک حسی و عرفانی به عنوان هسته نظریه‌اش بهره خواهد برد. در پایان فصل هم به ترتیب به دیدگاه معرفت‌شناسی خاص آلستون در قالب مبنای اصلاح‌شده و نظریه ادراک حسی وی خواهیم پرداخت.

در فصل دوم، تلاش بر این است تصویری از تجربه دینی به‌طور کلی و تجربه دینی از نگاه آلستون ارائه شود. برای این منظور نخست نگرش‌های کلی به تجربه دینی که ناشی از نگرش به شیوه فهم است، یعنی ذات‌گرایی و ساخت‌گرایی را در حوزه تجربه دینی بررسی می‌کنیم. سپس به تعریف تجربه دینی خواهیم پرداخت تا حدود و ثغور سخن را مورد کنکاش قرار دهیم. در ادامه در بخشی جداگانه دیدگاه خاص آلستون نسبت به تجربه دینی را به مدد تحلیل اجزاء آن به بحث خواهیم نشست. سپس در بخشی کاملاً معرفت‌شناسانه به مقایسه آلستون در خصوص ادراک حسی و ادراک عرفانی خواهیم پرداخت. در پایان نیز با نگاهی انتقادی، تفاوت‌های این دو نوع ادراک را واضح خواهیم ساخت که تا چه حد ادعای آلستون مبنی بر یک جنس خواندن آنها می‌تواند مقرون به صحت باشد.

اما فصل پایانی را به بررسی تجربه دینی در مقام اثبات وجود یا ادراک خدا اختصاص داده‌ایم. در این فصل توضیح خواهیم داد که در فلسفه دین طیفی از اندیشمندان وجود دارند که در دو سوی این طیف برخوردارند کاملاً متضاد با جایگاه تجربه دینی نسبت به باورهای دینی از جمله اعتقاد به خدا دارند. این طیف در یک سوی خود افرادی نظیر براد را می‌بیند که از تجربه دینی همچون برهانی متقن برای اثبات وجود خدا یاد می‌کنند و در سوی دیگر خود افرادی همچون فلو را دارد که از تجربه دینی و تناقضات ادعائی موجود در روایات مختلف آن رأی بر عدم وجود متعلق آن می‌دهند. اما آلستون چنانچه از مبادی معرفت‌شناختی وی انتظار می‌رود، مرکز نظریه‌اش را بر عقلانی کردن باور به خدا قرار می‌دهد و مسؤلیت اثبات وجود را، در عین اینکه برای این باور وجود واقعی عینی را کاملاً عقلانی می‌داند، به عهده نمی‌گیرد.

به این ترتیب این نوشتار که موضوع خود را بررسی آراء این فیلسوف در خصوص تجربه دینی در مقام برهانی بر وجود خدا قرار داده بود با این نتیجه‌گیری به پایان می‌رسد که؛ هرچند از نگاه آلستون وجود واقعیت عینی برای باوری که از این شیوه حاصل شده باشد کاملاً عقلانی و پذیرفتنی است، اما اثبات وجود آن به لحاظ پایه‌ای بودن این معرفت، به همان اندازه از نظریه او انتظار نمی‌رود که اثبات وجود جهان خارج. البته این عدم راهبری به سمت اثبات را چنانچه به نحو مبسوط توضیح خواهیم داد، به همان شیوه که نقضی برای نظریات مختلف ادراک حسی نیست، برای نظریه «ادراک خدا»ی آلستون هم نقص محسوب نخواهد شد.

فصل اول

مبانی معرفت‌شناسی

از قدیمی‌ترین دوره تاریخ تفکر پیش سقراطیان مسئله شناخت دغدغه بشر متفکر بوده، و همواره ساختار شناسائی و معرفت مورد مناقشه اهل دقت. اوج این مناقشات در دوره باستان را بین سوفسطائیان و مقابله سقراط با نسیت پیشنهادی آنها می‌توان جستجو کرد، و نظام به لحاظ نظری دقیق افلاطون برای نظریه معرفت^۱ و تناظر خطی که در نظریه او کامل‌ترین تلاش برای هماهنگ کردن درجات شناسایی و مراتب وجود است. به هر تقدیر نمی‌توان از این مطلب که هر اظهار نظر و ابراز عقیده‌ای در پس خود ادعاها و پیش‌فرض‌های معرفت‌شناختی^۲ فراوانی را حمل می‌کند، چشم پوشید. شاید اگر با عبارات کانتی بخواهیم سخن بگوییم یافتن احکام پیشین^۳ بسیار مشکل می‌نماید، البته در اینجا منظور از پیشینی با ملاک تجربه، آنچنان که کانت می‌گوید، نیست بلکه منظور همان شرایط پیشینی است که وی در کتاب نقد اول خود به بررسی آن می‌پردازد. نکته اساسی آن است که پس از کانت پاسخ به پرسش معرفت‌شناسی^۴ «چگونه ما چیزی را می‌شناسیم؟» با کتاب *نقد عقل محض*^۵ پاسخ به این پرسش را نیز دربر گرفت که «ما چه چیزی را می‌توانیم بشناسیم؟» زیرا آنچه که ما می‌توانیم بشناسیم و چگونگی شناخت ما تا حدود زیادی به ابزار شناختاری‌مان بستگی دارد.

در اینجا با توجه به آنکه محور اصلی رساله بر شناسایی ساختار معرفت‌شناسی استوار نیست و معرفت‌شناسی به عنوان بایی ناگزیر برای ورود به بحث تجربه دینی پیش روی نگارنده قرار گرفته، سعی

1. theory of knowledge

2. epistemologic

3. a priori

4. epistemology

5. *Critique of Pure Reason*